

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ»

вибіркових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

011 «Освітні, педагогічні науки»

**за темою – Формування професійної культури в процесі навчання
професійно орієнтованих дисциплін**

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології факультету № 6
(протокол від 29.08.2023 № 8)

Розробник:

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ **Олена ФЕДОРЕНКО**.

.

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця **Вікторія БУДЯНСЬКА**;

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Валентина ТЮРІНА**

План лекції

1. Професійна культура як інтегративна якість особистості фахівця.
2. Формування професійної культури фахівця в процесі навчання професійно орієнтованих дисциплін.
3. Професійна культура офіцера.

Рекомендована література:

Основна

1. Педагогіка вищої школи : навч.-метод. посіб. / О.М. Рубан, Л.О. Рубан, П.В. Максименко, С.В. Мороз; МВС України, Кіровогр. юрид. ін-т ХНУВС. Кіровоград : Кіровогр. юрид. ін-т ХНУВС, 2010. 110 с.
2. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
3. Калашнікова Л. М., Жерновникова О. М. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях : навч. посіб. Харків : ХНПУ, 2016. 260 с.
4. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / О. В. Малихін, І. Г.Павленко, О. О. Лаврентьева, Г. І. Матукова. Київ : КНТ, 2014. 262 с.
5. Методика викладання у вищій школі : навч.-метод. посіб. / Уклад. : В.І. Кобаль. Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. 203 с.
6. Корміна Л. І. Методика викладання дисциплін за фахом у вищих навчальних закладах. Луцьк : Вежа, 2016. 52 с.
7. Професійна педагогіка : підручник / Авт. : О. В. Грабовський, Л. В. Коломієць, О. С. Савельєва, А. В. Семенова, В. Ф. Яні; за заг. ред. А. В. Семенової. Одеса : Бондаренко М. О., 2020. 575 с.

Допоміжна

1. Красницька О. Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи : підручник. Київ : Кондор, 2020. 528 с.
2. Фільштейн Л. М., Журавльов В. М. Професійна культура в аспекті підготовки фахівців. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 29. С. 12–18.
3. Шумовецька С. П. Методичні рекомендації щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників професійної культури. Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2020/690-1582912057.pdf>.

Вступ

Культура особистості – це сукупність знань, почуттів, прагнень, дій особи з їх реалізації. Культура фахівця проявляється у добровільному прийнятті та свідомому виконанні у всіх видах діяльності, учасником яких він є, правових і етичних установок, які регламентують систему службових, суспільних і міжособистісних взаємин.

Сьогодні значна увага приділяється формуванню професійної культури майбутніх фахівців у процесі їхньої підготовки у закладі вищої освіти, зокрема у процесі навчання професійно орієнтованих дисциплін.

1. Професійна культура як інтегративна якість особистості фахівця.

Сучасна професійна освіта спрямована не тільки на підготовку конкурентоспроможного фахівця, здатного до саморозвитку і творчого пошуку у професійній діяльності, але й особистості зі стійкою системою цінностей. Відтак, метою сучасної професійної освіти стає підготовка фахівця як носія загальної і професійної культури. Зумовлена специфікою професійної діяльності, відповідними цінностями та традиціями конкретної професійної сфери, професійна культура залишається невід'ємною складовою загальної культури особистості фахівця. Тому формування професійної культури майбутнього фахівця має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях та досвіді минулих поколінь, враховувати тенденції розвитку певної професійної галузі та суспільства в цілому.

Якщо надається характеристика культури в різних конкретних формах суспільного життя, то мова йде про культури: естетичну, моральну, професійну, політико-правову, економічну, екологічну, побутову, фізичну. До кожної з перерахованих видів культур можна застосовувати загальне визначення культури як специфічного засобу організації і розвитку людської діяльності, відображеного в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм, в духовних цінностях, у відношеннях людей до природи, між собою, до себе. Кожен з вищевказаних видів має свою специфіку.

Професійна культура є соціально-професійною якістю суб'єкта професійної діяльності, яка включає сукупність принципів, норм, правил, методів, які сформувалися історично, регулюють процес професійної діяльності.

Основу професійної культури складають знання та цінності, вироблені конкретно соціально-професійною групою та закріплені у традиціях її життєдіяльності. У структурі професійної культури фахівця розрізняють 2 блоки: професійно-організаційний (знання, вміння, досвід, майстерність) та соціально-моральний (ціннісні орієнтації, морально-вольові якості, котрі визначають ставлення до предмета, процесу, суб'єктів діяльності, засобів і результатів праці (за І. Зарецькою). Невід'ємною складовою професійної культури професійна компетентність (володіння системою знань, умінь і навичок, достатньою для успішного розв'язання того кола трудових завдань, яке відповідає поточним і передбачуваним на найближче майбутнє функціональним обов'язкам конкретного працівника. За Г. Баллом, за межі

професійної компетентності виходять такі складники професійної культури особистості: творче здійснення праці (володіння стратегіями творчої діяльності, загальновідомими, а також неформалізованими особистісними знаннями, розвиненість професійної інтуїції); розвиненість професійно важливих компонентів мотивації та самосвідомості (любов до своєї професії, максимальне спрямування інструментальних здібностей особистості (включно з її творчими можливостями) на реалізацію притаманного конкретній професії провідного нормативного сенсу; відсутність «професійних шор», відкритість світовим досягненням науки та мистецтва, долученість до інших галузей культури тощо).

Професійна культура взаємопов'язана з усіма компонентами особистісної культури, у першу чергу, з моральною, правовою, гендерною, розумовою, естетичною, екологічною тощо. На їх розвиток впливає весь комплекс соціальних, економічних, педагогічних чинників.

Зокрема, педагогічна культура педагога – це поєднання компетентності і професіоналізму у певній галузі знань із власне педагогічною культурою особистості, що сприяє не лише трансляції знань, а й створенню гуманного розвивального середовища в освітньому процесі.

Професійно-педагогічну культуру доцільно розглядати на трьох рівнях:

- як культуру взаємовідносин держави й освіти;
- як показник рівня розвитку педагогічної культури на регіональному рівні;
- як культуру конкретного фахівця в галузі освіти.

У світлі ідей гуманізму провідними характеристиками професійної культури педагога стають гуманістична педагогічна позиція вчителя стосовно здобувачів освіти та його здатність бути вихователем, психолого-педагогічна компетентність, розвинене педагогічне мислення, освіченість у галі конкретної дисципліни, володіння педагогічними технологіями, культура професійної поведінки (цінності, здатність до рефлексії, саморегуляція власної діяльності), культура педагогічного спілкування, інформаційна культура.

Тож, професійна культура – це цілісна, складна ієрархічна система професійної структури особистості, що складається і функціонує у взаємодії двох форм: об'єктивної (культурні об'єкти та реалії) та суб'єктивної (відбиток культури у свідомості).

2. Формування професійної культури фахівця в процесі навчання професійно орієнтованих дисциплін.

Урахування положення про те, що сучасний студент має стати активним творцем власної навчальної та професійної діяльності, необхідно розглядати зміст освіти з професійно орієнтованих дисциплін як основний вектор формування професійної культури майбутніх фахівців.

Важливість дослідження проблематики професійної культури обумовлена її значенням для підвищення ефективності професійної діяльності фахівців. Професійне становлення майбутнього фахівця слід розглядати як індивідуальний розвиток особистості, в ході якого відбувається

формування компонентів професійної культури. Великого значення у формуванні професійної культури має професійна підготовка, яка спонукає особу до професійного самовизначення, самовдосконалення, формування професійної Я-концепції.

Сутність, структура і функції культури виступають теоретичним підґрунтям для її формування в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, адже культурний досвід людства є системою знань, умінь, форм діяльності і відносин, способів спілкування, конкретних зразків поведінки. Загальна культура особистості інтегрує цілу низку професійних культур, пов'язаних з конкретною професійною діяльністю. Професійна культура – це, по-перше, сукупність способів і технологій певної професійної діяльності, що визнані суспільством еталоном для цієї діяльності, а з іншого – сукупність засвоєних, усвідомлених людиною способів цієї діяльності.

Формування професійної культури у вивчення професійно орієнтованих дисциплін спирається на такі підходи:

- 1) аксіологічного, що проявляється в узгодженні особистісних і професійних цінностей;
- 2) діяльнісного, що досліджує зміст конкретної праці як виду професійної діяльності й забезпечує реалізацію цих цінностей;
- 3) особистісного, що виявляє важливі якості особистості професіонала.

Передумовою формування професійної культури особистості є усвідомлення та засвоєння системи цінностей певної професії як орієнтирів, які стають основою вибору, освоєння та виконання своєї професійної діяльності, а також засоби, що забезпечують особистісно та соціально значущий результат будь-якої професійної діяльності. Вибір цінностей передбачає відпрацювання внутрішньої позиції, особистісного ставлення до ситуації, порівняння ймовірних позитивних і негативних наслідків вибору, прогнозування його результатів у суспільному та індивідуальному планах; визначення перспективи і складання плану; визначення лінії поведінки відповідно до прийнятого рішення. Отже, успадкування цінностей є активною діяльністю, що забезпечує створення індивідом особистої системи цінностей. Зміст особистої системи цінностей визначається характером суспільних відносин і тієї роллю, яку виконує майбутній фахівець у системі цих відносин.

Актуальними у процесі формування професійної культури є соціоцентричний і компетентнісний підходи, спираючись на які передбачає різнобічний аналіз якостей і компетентностей професійної культури майбутнього фахівця, виділяються два основних напрями її формування:

- 1) інтелектуально-розвиваючий соціальний механізм, що передбачає навчальну діяльність, як таку, що характеризується інформативною насиченістю шляху професійного самовизначення та становлення особистості фахівця, а також визначає її як засіб формування пізнавальних інтересів різної направленості, що включає в себе настанови на самоосвіту й

нагромадження досвіду – базових властивостей професійної культури сучасного фахівця;

2) професійно-формуючий соціальний механізм розглядає культуру у творчій співпраці викладача та студента, що, у свою чергу, виступає як принципово нова система виховання, заснована на принципах педагогіки співпраці, урахування специфіки якої допомагає студентам орієнтуватися на конструктивне й об'єктивне ставлення до всіх суб'єктів навчальної та професійної діяльності.

Професійна культура майбутнього фахівця характеризує його як суб'єкта діяльності у сфері обраної професії. Формування професійної культури означає переведення нормативної основи професійної діяльності в індивідуальний стиль її виконання, що характеризується індивідуальним вибором засобів і способів цієї діяльності, підходами до її проектування, а також мотивами, ціннісними орієнтаціями, особливостями процесу її виконання.

Серед великої кількості професійно значущих якостей у процесі підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти перевага має бути надана, в першу чергу, системі професійно необхідних якостей. Особистісний розвиток студентів передбачає самоспостереження, самоаналіз, особистісну психокорекцію, пошук шляхів самовдосконалення.

Процес формування професійної культури можна схарактеризувати як передачу культурного досвіду, що включає інкультурацію, соціалізацію і ідентифікацію. Інкультурація – це поступове засвоєння людиною знань, вироблення норм поведінки, що характерні для певного типу культури в певний історичний період. **Інкультурація** передбачає створення у ЗВО культурного середовища, в якому сконцентрована сукупність культурних зразків, норм, форм діяльності, відносин, спілкування і поведінки та культурних інструментів, їх трансляції. Інкультурація як процес залучення індивіда до культури включає передавання знань під час теоретичного навчання та культурних норм у процесі виховання. Обмежити формування культури демонструванням культурних зразків і засвоєнням культурних цінностей означає відпрацювання культурного стандарту. Створена під впливом таких умов особистісна культура стане для майбутнього фахівця тільки зовнішнім оформленням її життя, і не повною мірою буде залучена до його внутрішнього світу.

Наступний етап формування культури у процесі навчання полягає у надбанні культурних умінь, засвоєнні досвіду культурної діяльності і створенні потреби в ній, що досягається шляхом **соціалізації** – залучення студентів до цієї діяльності. Соціалізація визначається як залучення індивіда до життя суспільства, передавання йому основних форм соціокультурної діяльності. Ідентифікація трактується як побудова індивідом способів взаємозв'язку із зовнішнім нескінченним світом, тобто усвідомлення ним суспільних цілей і цінностей та формування на основі цього особистісної системи цінностей. Тому формування культури майбутнього фахівця у процесі його професійної підготовки зумовлює відтворення у навчальному

закладі таких умов, які забезпечують його інкультурацію, соціалізацію, ідентифікацію.

Можливості традиційної лекційно-семінарської системи освіти у формуванні професійної культури особистості обмежені, оскільки не включають практичний компонент професійної спрямованості. Вона робить акцент лише на формуванні професійної грамотності фахівця, з точки зору наявності теоретичних знань. У сучасних умовах доцільно обґрунтувати й запровадити певні організаційні форми та методи роботи, аби надати процесу розвитку професійної культури більшої цілеспрямованості й ефективності. Додаткові шляхи формування професійної культури у процесі викладання професійно орієнтованих дисциплін.

1) науково-дослідна діяльність – як відображення академічного потенціалу вищої школи, що спрямований на трудове виховання молодшої наукової еліти, яка має забезпечити розвиток науки в майбутньому;

2) виробнича підготовка та практика – як можливість вироблення у студента уявлення про професійну діяльність і формування критичного ставлення до власного самовдосконалення.

Сукупність навчальної праці студентів на лекціях, семінарсько-практичних, лабораторних заняттях з професійно орієнтованих дисциплін, науково-дослідна діяльність, виробнича підготовка та практика є основою формування професійної культури майбутнього фахівця.

3. Професійна культура офіцера

Професійна культура офіцера характеризується підходом до своїх функціональних обов'язків, за посадою, що він обіймає, певний спосіб його професійної діяльності, організації службової та міжособистісної взаємодії у ввіреному підрозділі. Професійна культура офіцера є сукупністю світоглядних установок, цінностей, норм, професійно значущих якостей, а також ступінь їх освоєння, що дозволяє ефективно виконувати професійні завдання.

Професійна культура як якісна характеристика професійної діяльності передбачає історично сформовані й перевірені часом стандарти, способи виконання професійних завдань, виконання завдань професійної діяльності на високому рівні, оптимальні способи та досягнення максимального результату. Професійна культура офіцера проявляється насамперед у добровільному сприйнятті та свідомому виконанні офіцером у всіх видах діяльності, учасником яких він є, правових, етичних установок, які регламентують систему службових, суспільних, міжособистісних взаємин.

Професійна культура офіцера формується та розвивається в єдності знань, бажань, прагнень і їх практичній реалізації.

Структура професійної культури офіцера можна подати як сукупність когнітивної, емотивної, інструментальної (поведінкової) компонентів.

Когнітивна складова – це сукупність світогляду, переконань і знань людини про явища оточуючого світу, суспільства та власну особистість. Когнітивний елемент професійної культури офіцера є основою духовної культури особистості, яка свідомо формується під впливом соціальних

інститутів та самостійно. Його розвиток сприяє найскорішому становленню особистісної культури, міжособистісних і службових взаємин у колективі. Науково-теоретична діяльність на основі наявних знань становить сутність духовної культури особистості.

Емотивна складова зумовлена емоційно-вольову сферу психічної діяльності особи, яка формується під впливом соціального середовища та з ініціативи самої людини. Вона охоплює такі характеристики особистості, як почуття, переживання, симпатії, антипатії, міра усвідомлення, прийняття, прагнення до цілі.

Якщо когнітивна складова професійної культури офіцера формується під строгим контролем соціальних суспільних інститутів (зокрема у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін у ЗВО із специфічними умовами навчання), то емотивний компонент складається стихійно під впливом факторів соціального середовища. У багатьох життєвих ситуаціях людина керується почуттями та бажаннями. Якщо прагнення особи мають позитивну спрямованість, то вони можуть стати потужними стимулами для формування професійної культури.

Інструментальний (або поведінковий) компонент характеризує, наскільки особи керується та виконує культурні вимоги у повсякденній діяльності. Міра опанування навичками, прийомами, способами, нормами культурної поведінки у будь-якому виді діяльності, життєвій ситуації. Прояв інструментальної складової професійної культури характеризує міру культурності особи. У військовій педагогіці культура визначена як духовний потенціал особистості в дії.

Тож, професійна культура офіцера, чия діяльність пов'язана зі службовою діяльністю (управлінською, організаційною, навчальною, виховною, екстремальною та ін.) у частинах та підрозділах складових сектору безпеки та оборони України, є сукупністю його ціннісних орієнтацій, почуттів обов'язку та патріотизму, професійних знань, здатність до професійних дій по ситуації, підпорядкованих вимогам воїнської культури. Офіцера можна вважати вихованим і культурним, якщо його дії усвідомлено підпорядковані вимогам воїнської етики та права.

Ураховуючи колективний характер військової діяльності, при розгляді професійної культури офіцера необхідно торкнутися поняття культури взаємин у колективі.

У військовій психології та педагогіці взаємини визначаються як різноманітні види та форми взаємодії та спілкування особистості в колективі у процесі сумісного життя та діяльності.

Військова діяльність має ряд особливостей, що зумовлює специфіку міжособистісні стосунки її учасників. Насамперед, у цих взаєминах проявляються суспільні взаємини:

- статутні (офіційні, ділові, формальні);
- міжособистісні (неформальні).

Особливості стосунків у службовому колективі полягають також у наявності такої взаємодії:

- вертикальної (субординація);
- горизонтальних (координація);
- співробітництво.

Культуру взаємин у службовому колективі схарактеризуємо як міра засвоєння, прийняття та практичної реалізації у стосунках членів колективу норм і правил, продиктованих етикою та правом, вимог командирів і начальників, адаптованих до умов воїнської діяльності.

Для налагодження культури взаємин у службовому колективі необхідно підвищення загальнокультурного рівня особистості та накопичення досвіду культурної взаємодії. Культурні норми і правила взаємин засвоюються членами службового колективу у процесі залучення їх у різні сфери службової діяльності.

Сучасні фахівці у галузі підготовки майбутніх офіцерів (В. Ягупов, Г. Васянович, С. Шумовецька) наполягають на тому, що для формування професійної культури майбутніх офіцерів необхідно, щоб зміст, закони, закономірності, принципи, методи і форми навчання були підпорядковані головному: навчати того, що потрібно у службовій діяльності.

Формування професійної культури майбутніх офіцерів у ЗВО з специфічними умовами навчання – це сукупність прийомів, способів педагогічних дій і засобів, що визначають організацію інноваційної діяльності, цільову орієнтацію освітнього процесу, специфіку взаємодії педагога і суб'єктів навчання. Методологічною основою формування професійної культури майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі є визначені аксіологічний, діяльнісний, особистісний підходи.

Зазначений процес здійснюється впродовж чотирьох етапів: етапу ознайомлення, етапу становлення, етапу актуалізації та етапу індивідуалізації:

- 1) на етапі ознайомлення важливе значення має ознайомлення курсантів із сутністю професійної культури, соціальною значущістю обраної професії;
- 2) на етапі становлення важливо передбачити формування основ професійної культури;
- 3) на етапі актуалізації слід звернути увагу на формування у майбутніх офіцерів професійно значущих знань та умінь – когнітивних складових професійної культури;
- 4) на етапі індивідуалізації необхідно розвивати у курсантів лідерські якості, вміння нестандартно мислити, що необхідно для їх практичної діяльності та адекватного реагування на ймовірні виклики та можливі загрози.

Наприкінці лекції маємо зазначити, що професійна культура офіцера – представника підрозділів частин сектору безпеки й оборони України ґрунтується на готовності самовіддано служити Українському народові, зобов'язанні діяти в інтересах держави та відстоювати національні інтереси, професійному, сумлінному виконанні службових обов'язків згідно з

Конституцією України, дотриманні принципів соціальної справедливості, визнанні пріоритету прав людини і громадянина та передбачає здатність діяти соціально відповідально та свідомо на засадах патріотизму і державності, оперативно приймати обґрунтовані рішення щодо управління діяльністю службового підрозділу в службовій та соціально-побутовій сферах, організації інформаційного забезпечення виконання оперативно-службових завдань.

Висновок

Тож, формування професійної культури майбутніх фахівців у процесі їхнього навчання у ЗВО зумовлено вимогами до якості професійної освіти. Професійна культура – це специфічна сукупність засобів, способів, форм, зразків і орієнтирів взаємодії людей у професійному середовищі, які вони виробляють в сумісній професійній діяльності. Професійна культура – це система колективних цінностей, переконань, зразків і норм виробничої поведінки, притаманних певній групі працівників – професіоналів. Професійна культура формується як важливий механізм взаємодії, що допомагає людям жити в професійному середовищі, зберігати єдність і цілісність науково-практичної діяльності.

Окремо підкреслимо значення культурного середовища закладу вищої військової освіти, яке повинно культивувати загальнокультурні, духовні цінності, демократизм, гуманізм відносин, взаємоповагу і взаєморозуміння, взаємодопомогу.